

Druhá kniha Małgorzaty Jacynovej sčasti nadväzuje vo svojom zameraní a prístupe na autorkinu prvotinu *Ilúzie každodennosti, O sociologickej teórii Pierra Bourdieua* (orig.: *Iluzje codzienności, O teorii socjologicznej Pierr'a Bourdieu*. Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa 1997), jednu zo štyroch kníh kandidujúcich v roku 1997 na Cenu Stanisława Ossowského, ktorou výbor Poľskej sociologickej spoločnosti každoročne odmeňuje prácu jedného autora, ktorý v roku vydania knihy neprekročil 35. rok života. Małgorzata Jacynová v knihe *Kultúra individualizmu* opäť zameriava svoju pozornosť na oblasť kultúry a snaží sa „rekonštruovať hlavné nite procesu individualizácie“ z hľadiska prevažne francúzskej tradície uvažovania o tomto probléme, pričom najvýraznejšie sa načrtáva práve stanovisko „konštruktivistického štrukturalizmu“ Pierra Bourdieua, doplneného o zistenia „archeológie moci“ Michela Foucaulta. V konštruktivistickom štrukturalizme predstavuje individualizmus kultúrny projekt „bytia-vo-svete“; súhrn životných stratégií, vzorov a techník zaobrerania sa sebou samým v inštitucionálnych podmienkach, ktoré udržiavajú a korigujú individuálne skúsenosti so sebou samým ako skúsenosti slobody a zodpovednosti za svoj život. Autorka sa však vedome nechýľuje len k jednému prístupu a prezentuje poznatky väčšiny západných autorov citovaných v súvislosti s problematikou individualizmu. Kniha tak v plnej miere zapadá do hlavného prúdu súčasného sociologického uvažovania o individualizme, ktoré zdôrazňuje najmä posilnenie roly kultúry a angažovanie psychiky jednotlivcov v spoločenskom živote.

Hlavnú os výkladu autorka rozvíja okolo štyroch predpokladov. V prvej téze predstavuje zánik tzv. puritánskej morálky a vznik tzv. nového individualizmu či tiež individualizmu „novej strednej triedy“ v revolte 60. rokov 20. storočia len ako kultúrnu modifikáciu, nie ako zásadný prelom. V jednom i druhom prípade sa podľa autorky morálka sústreďuje na metodickú kontrolu „skazenej“ ľudskej prirodzenosti, avšak zdroje a dôsledky tejto skazenosti sú kvalitatívne odlišné. Kým puritáni videli zdroj skazenosti v ľudskej hriešnosti a jej náprava vyplývala z viery v predestináciu, pokolenie kontrakultúry a postkontrakultúry 60. rokov bojovalo v záujme lepšieho osobného pocitu proti zotročeniu konvenčnou a konformnou spoločnosťou.

Druhá téza sa vzťahuje na proces racionalizácie a jeho vplyv na prežívanie a aktualizovanie podmetovosti. Autorka opisuje dvojznačnosť procesu racionalizácie, ktorá sa podľa nej odráža v dvojitej podstate „ega“: na jednej strane si hovie v autonómii, tolerancii a plasticosti, na druhej strane sa politicky angažuje a sebatrýznivo túži po „zmysle“.

Tretia téza vyjadruje predpoklad o zmene integračného princípu spoločenského systému. Dôsledkom racionalizácie sveta je podľa autorky prechod od náboženského poriadku k medicínskemu. Objavuje sa tak nová, terapeutická črta kultúry a spoločenských inštitúcií. Jacynová privoláva Marcusovu metaforu, podľa ktorej racionalizácia pôsobí ako gravitácia – v súlade s Weberovou charakteristikou zracionalizovaného sveta ako sveta „odčarovaneho“ a vyňatého z významu aj medicínska racionalizácia podporuje tento stav, pretože z lepšieho zdravia ani psychického komfortu nie je možné odvodiť zmysel života a činností. Racionalizácia podľa autorky nakoniec pôsobí ako selektívna sila aj vo vzťahu k životu, pretože hodnotu má pod jej vplyvom len život „vysokiej kvality“.

Štvrtá téza autorky rozvíja myšlienku kulturalizácie spoločenských rozdielov. Rozpad tradičných triednych rozdielov sprevádza „útok kultúry na spoločenskú štruktúru“, a to tak v podobe inštitucionalizácie rozdielov medzi životnými štýlmi, ako aj v podobe racionalizovaného spoločenského odsúdenia reprodukovaneho pomocou terapeutických programov, lekárskeho diagnóz, resocializačných a vzdelávacích programov pre spoločensky neúspešných ľudí.

Autorka sústreďuje svoje úvahy na opis „individualistického diskurzu“ a predovšetkým vo vzťahu k nemu aj na sociologickú analýzu spoločenskej zmeny súvisiacej s prijatím individualistického poňmania spoločnosti, jej inštitúcií a ich funkcií. Narába preto so subjektivistickou definíciou kultúry, ktorá kultúru redukuje na sumu individuálnych skúseností, motivácií a spoločne uznávaných významov, pričom zo zreteľa sa stráca jej nadindividuálny rozmer. Zdanie nadindividuálnych funkcií kultúry vytvára zdôrazňovanie jej politického pôsobenia, ktoré ale v podstate znovu reprezentuje individuálne záujmy. Autorka predstavuje ako pôvodcu tézy o kulturalizácii spoločenskej reality tzv. „novú strednú triedu“. V jej poňaní znamená kulturalizácia systematické vytískanie či diskriminovanie determinácie, pričom káže vidieť vo všetkých praktikách *výber*. O ich riadenie sa starajú rozmanité vzorotvorné prostredia, ktorých hlavným „pracovným materiálom“ sú ľudia a informácia.

Jacynová tvrdí, že kulturalizácia je pre neskorú modernitu tak diagnostická, ako aj symptomatická. Zmena spojená s procesom individualizácie spočíva v tom, že triedna štruktúra podlieha reflexivite a môže byť predmetom hry. Diagnostická je preto, že v skúsenosti jednotlivcov sú významné práve kultúrne rozdiely

založené na „vkuse“ a individuálnych výberoch. Symptomatický charakter kultúry sa zase prejavuje vo viere v osobitnú moc osobných „predstavení“ tak v procese sebakonstruktívnej jednotlivca, ako aj v procese vytvárania spoločenského sveta spolu s jeho diferenciáciou.

Centrálnou témou a zrejme i najväčším prínosom knihy je podrobný opis terapeutického aspektu súčasnej kultúry. Táto téma sa ťahne celým textom, čím sa terapeutický aspekt kultúry síce stáva pojmovo čoraz menej vyhranený, no zároveň sa stáva čoraz zrejmejšou jeho dôležitosť v spoločenskom živote. Autorka prezentuje terapeutický aspekt kultúry v podstate ako nositeľa i symbolického reprezentanta individualizmu, ktorý sa prejavuje v pôsobení inštitúcií a skupín na podporu jednotlivca a jeho prežívania. Terapeutická kultúra podľa autorky v súčasnosti napovedá, ako treba problematizovať, interpretovať biografickú skúsenosť a zasahovať do nej. Neskôr sa terapeutická problematika v texte pretavuje do analýzy procesu medicinizácie a profylaktického motívu činnosti.

Proces medicinizácie by nemohol vzniknúť bez pripísania nového spoločenského významu životu ľudí. Okrem toho, že život sa stal predmetom politického riadenia a teda politickým objektom; zároveň sa pre jednotlivca zmenil na „interes“, ktorý má byť úspešný. Medicinizácia neznamena nasýtenie populácie liekmi a liečebnými procedúrami, ale program socializácie moderných spoločností, ktorý modeluje, určuje a pretvára ľudské vzťahy. Pomáha racionalizovať činnosti a výbery, privatizovať riziko. Je teda utilitárnou reakciou na diskurz o bezpečnosti, ktorý (autorka vyjadruje súhlas s týmto tvrdením) tvorí západoeurópsku metafyziku a modernosť západnej kultúry. Snaha o kontrolu rizika mení podľa Jacynovej domov na kliniku a život na predchádzanie chorobám. Profylaktický motív riadi životný štýl a životné výbery. Zdraví ľudia majú v rámci racionálnej profylaxie viesť svoj život tak, akoby už začali trpieť chorobou. Optimizmus prestáva byť vyjadrením afirmácie života a mení sa na „pozitívne myslenie“, ktoré má „slúžiť“ na predĺženie života, predchádzanie chorobám a starobe a tiež na rýchlejšie vyzdravenie. Medicinizácia nakoniec dáva životu príchut' lieku a zabíja tak chuť do života a zbavuje životného apetítu.

Ďalej autorka opisuje, ako sa spôsob osobného vyjadrenia a zároveň stratégia úniku pred nátlakom inštitucionalizovali v podobe životných štýlov ako viac či menej spojených konfigurácií a rutinných praktík, ktoré orientujú jednotlivca. Prostredníctvom životného štýlu sa možno oslobodzovať od rôznych druhov závislostí – od rodičovského nátlaku po determináciu vo všeobecnosti. Autorka používa pojem životného štýlu len v modernom význame a abstrahuje od jeho historických foriem (okrem weberovského modelu protestantskej etiky). Sústreďuje sa na životný štýl vo význame racionalizovanej vlastnej autonomizácie jednotlivca, umožnenej a reprodukovanej najmä vďaka trhu. Veľmi podnetné sú v knihe úvahy o profesionalizácii podmetovosti a podmienok, v ktorých nakoniec aj tradičné roly začínajú fungovať ako životný štýl – napr. byť matkou a starať sa o deti je predovšetkým životný štýl.

Životný štýl je tiež kategóriou, v ktorej sa spája rozmer osobnej slobody s inštitucionálnym riadením života ľudí. Predovšetkým trh vytvára nátlak na všetky spoločenské pozície a „zvädzanie“ je najznámejšou stratégiou zotročovania trhom. Autorka v tejto súvislosti pripomína MacCannellov pojem „mäkký fašizmus“, ktorý si zvolil na označenie podmienok, v ktorých nastáva eliminácia rozdielu medzi individuálnou túžbou a ponukou systému.

Osobitnú pozornosť autorka venuje kontrakultúrnemu hnutiu a protestným akciám v 60. a 70. rokoch 20. storočia, ktoré predstavujú z hľadiska individualizmu zásadný zlom. Od vzniku tzv. novej politiky (autorom pojmu je Inglehart), ktorej novosť vyplýva z presvedčenia o politickom charaktere súkromného života, odvíja politický význam výberu životného štýlu a najmä komercializáciu vzbury prostredníctvom trhovej inštitucionalizácie rebelantských a spoločensky marginalizovaných životných štýlov. Komercializácia začína ovládať aj proces medicinizácie a nastáva „druhá etapa vzdelávania pre život“ – demedicinizácia. Zmenu v tomto procese spôsobilo to, že iniciatívu v „promovaní života“ ponúkaním nových vzdelávacích a profylaktických programov, rozširovaní možností výberu terapií a v navrhovaní nových organizačných riešení preberajú čoraz častejšie spoločenské hnutia, skupiny a jednotlivci, a nie štátne a spoločenské makroštruktúry. Pod vplyvom komercializácie zdravia sa pacient mení na klienta a zdravie, starostlivosť o seba sa stáva „holistickým“, seberealizačným programom, ktorého cieľom je „naplnený život“ a neustála „kumulácia“ zdravia. V zmysle trhovej logiky spotreby sa posilňuje estetický či dokonca zábavný charakter profylaxie. V súlade s uvedenými skutočnosťami nastala v tomto období aj zmena definície úspechu. Ten už neznamena výlučne materiálny úspech (ktorý sa môže pod vplyvom stresu a podliehania vonkajším autoritám, najmä byrokratickým, zmeniť na „toxický úspech“), ale znamená „naplnený život“, v ktorom jednotlivec rozvinie maximum zo svojich schopností, možností a emócií.

Podobne ako životný štýl aj životné šance sú v tomto prístupe chápané ako ponuka systému. Hoci sa autorka v knihe pojmu odcudzenie nevenuje, jeho rétorika je viditeľná v pasážach, v ktorých predstavuje koncepcie o nátlakovom charaktere konformizmu a kontrakultúrnej vzbure proti „konvenčnému šťastiu“ v 60. rokoch 20. storočia. Trochu mäťúco pôsobia časti textu, v ktorých sa zväčša kompilačný sociologický

výklad náhle prelína s interpretačnou niťou „novej strednej triedy“ a autorka nedáva jednoznačne najavo, či sa s podobným výkladom aj sociologicky stotožňuje. Jej odstup výrazne naznačujú konštatovania o postupnej relativizácii chudoby a utrpenia od 60. rokov 20. stor., o nerovnej distribúcii rizika i o tom, že v opisovaných podmienkach zaniká podmetovosť spoločnosti a spoločenská realita je zakrývaná jej interpretáciami. Väčšinu kritických poznámok však autorka sústreďuje až na záverečných stranách knihy, kde formuluje otázky, na ktoré zvolené interpretačné a konštruktivistické prístupy neodpovedajú a ktoré aj skutočne zostávajú nezodpovedané. Ako sama zakončuje text: „Treba teda hovoriť predovšetkým o adaptácii, a vôbec nie tvorivej, na systém, v ktorom je ideálom podnikavý a za seba zodpovedný jednotlivec.“

Kniha *Kultúra individualizmu* poskytuje dôkladný, bohatý ilustračný opis viacerých ťažiskových prejavov súčasného individualizmu a nevynecháva analýzy ich transformácie zo základných premís a postojov predpokladaného (hoci práve v „kulturalistickej“ interpretácii veľmi zdôrazňovaného) pôvodného novovekého zdroja individualizmu, puritánskej etiky.

Členenie knihy je pomerne voľné, tvoria ju tri kapitoly s troma až štyrmi podkapitolami. Esejistický štýl ju predurčuje pre široký okruh čitateľov, ktorí sa zaujímajú o problémy spojené s individualizmom.

Mária Suríková